

*Лісіцький А. В.,**orcid.org/0000-0002-9908-6267**здобувач наукового ступеня доктора філософії кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ ПІДПАЛУ

Анотація. У статті розглядаються слідчі (розшукові) дії як головний засіб діяльності з розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу. Розкрито їх співвідношення з іншими діями, які застосовуються під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, а саме процесуальними діями та непроцесуальними заходами (організаційними, технічними, тактичними).

Слідчі та інші процесуальні дії, непроцесуальні заходи, які застосовуються під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, мають спільну мету – з'ясування обставин кримінального провадження, досягнення завдань кримінального судочинства. Особливість слідчих (розшукових) дій полягає у забезпеченні процесу доказування під час кримінального провадження.

З'ясований зміст основних ознак слідчих (розшукових) дій: законність; проведення згідно правових і фактичних підстав; спрямованість на встановлення обставин кримінального провадження шляхом отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні; фіксація перебігу та отриманих результатів у протоколі і додатках до нього. Під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, особливою умовою ефективного проведення слідчих (розшукових) дій є застосування спеціальних знань з метою з'ясування обставин кримінального провадження.

Проведене дослідження дало можливість визначити слідчі (розшукові) дії як окремий вид процесуальних дій, що проводиться з метою збирання, дослідження, оцінки і використання доказів уповноваженою службовою особою відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства з метою досягнення завдань кримінального провадження. У процесі проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, використання спеціальних знань здебільшого здійснюється шляхом залучення спеціалістів.

Важливими є непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі проведення спеціалістом попередніх (експрес) досліджень. Попереднє дослідження здійснюється за допомогою засобів криміналістичної техніки із залученням пересувних криміналістичних лабораторій, оснащених технічними засобами, наборами хімічних реактивів. Визначено основні функції, які реалізуються спеціалістом як носієм спеціальних знань у процесі проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу: пізнавальна, технічна, консультаційна, довідкова, інформаційна, організаційно-технічна.

Ключові слова: слідча (розшукова) дія, розслідування, підпал, злочин, слідчий, кримінальне провадження, спеціальні знання.

Постановка проблеми. Розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, здійснюється у визначеній законодавством формі шляхом проведення різних процесуальних дій, а головними у процесі доказування у кримінальному провадженні є слідчі (розшукові) дії.

Проведення слідчих (розшукових) дій підпорядковано досягненню завдань кримінального провадження, якими згідно ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України є «забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [1].

Слідчі (розшукові) дії є одним із головних засобів розслідування злочинів. Діяльність із розслідування злочинів характеризується такими ознаками:

- 1) її завдання зумовлені завданнями кримінального провадження (ст. 2 КПК України);
- 2) має чітко окреслені межі – з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до винесення рішення, яким завершується провадження досудового розслідування відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України: закриття кримінального провадження або направлення до суду обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) реалізується згідно процесуальної форми компетентними суб'єктами;
- 4) полягає у проведенні слідчих (розшукових), інших процесуальних дій і непроцесуальних заходів, які спрямовані на отримання доказів і забезпечення процесу доказування у кримінальному провадженні [2, с. 169].

Тому в межах наукової статті вважаємо за доцільне визначити, що таке процес розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, і які структурні компоненти наповнюють це складне правове явище. Слід приділити увагу висвітленню поняття, змісту і завдань слідчих (розшукових) дій як головного засобу діяльності з розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми слідчої діяльності та криміналістичного аналізу розслідування злочинів розкриті у наукових працях В.С. Кузьмичова [3].

Комплексно, з точки зору кримінально-процесуальної, організаційно-тактичної, морально-етичної та психологічної характеристики слідчі дії розглянуті у роботі Ю.М. Черноус «Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення» [4]. Проведення слідчих (розшукових) дій згідно нового кримінального процесуального законодавства досліджувалося у дисертації С.Ю. Карпушиним [5]. Однак є потреба в розкритті сутності слідчих (розшукових) дій у системі засобів діяльності з розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, адже цей аспект не досить досліджений у науковій літературі.

Метою статті є розкриття сутності слідчих (розшукових) дій у системі засобів розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, відповідно до законодавства України.

Під час дослідження використовувалися різні методи наукового пошуку. Зокрема, порівняльно-правовий – під час аналізу норм матеріального і процесуального законодавства України, наукових понять; історико-правовий, який дав змогу розкрити зміст понять «слідчі дії», «кримінальне провадження», «розслідування», «спеціальні знання», «підпал», висвітлити розвиток наукових поглядів на окремі проблемні питання; системного аналізу – для комплексного узагальнення практичного досвіду проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу; системно-структурний метод – дав змогу сформулювати основні процесуальні та організаційно-тактичні засади, які визначають зміст слідчих (розшукових) дій у системі засобів розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вказує В.Г. Лукашенко, розслідування злочинів – складний, багатобічний соціальний процес, в орбіту якого залучається велика кількість суб'єктів, які мають власні інтереси і специфічні мотиви поведінки, що підпорядковані загальним завданням кримінального судочинства [6, с. 17]. На думку В.С. Кузьмічова, розслідування злочинів також можна визначити як пізнання подій минулого за залишеними матеріальними та ідеальними слідами [3, с. 18].

Р.Ю. Савонюк зазначає, що діяльність слідчого з розслідування кримінальних справ і доказування регламентована законом і за своєю суттю є одним з видів державної діяльності. Крім того, діяльність слідчого є соціально важливою, такою, що істотно впливає на суспільні відносини, формує думку як про органи досудового слідства і правосуддя загалом [7, с. 30].

Коло засобів, які використовуються під час розслідування злочинів, є досить широким і включає систему внутрішньо організованих, упорядкованих і узгоджених процесуальних дій і непроцесуальних засобів та прийомів, поєднаних спільною метою – виконання завдань кримінального провадження [2, с. 170]. Як засвідчили проведені дослідження, засоби діяльності слідчого під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, можна поділити на дві групи: 1) процесуальні; 2) непроцесуальні.

Основну частину діяльності з розслідування злочинів складають процесуальні дії, тобто такі, які передбачені і регламентовані КПК України. Процесуальні дії охоплюють усі передбачені КПК України дії, проте відрізняються від слідчих (розшукових) за вирішуваними завданнями. Наприклад, слід виокремити таку важливу групу процесуальних дій як «заходи забезпечення кримінального провадження». Таким чином, процесуальні дії характеризуються тим, що вони регламентовані

КПК України; спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження; виконуються уповноваженими суб'єктами; процесуально фіксуються.

Однак найважливіше значення для забезпечення процесу доказування у кримінальному провадженні під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, мають слідчі (розшукові) дії. Як свідчать проведені дослідження, поняття «слідчі дії» здавна відоме в історії кримінального судочинства. Нині чинний Кримінальний процесуальний кодекс України у главі 20 регламентує засади проведення слідчих (розшукових) дій, а ст. 223 визначає загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій. Важливо, що у ч. 1 ст. 223 законодавець дає визначення слідчих (розшукових) дій саме як дій, що спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

У КПК України законодавець передбачив низку загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема: поняття слідчих (розшукових) дій; загальні підстави їх проведення; коло учасників слідчої (розшукової) дії, їх права та обов'язки; час і період проведення слідчих (розшукових) дій; порядок проведення слідчої (розшукової) дії та фіксування її результатів.

Закон передбачає проведення таких слідчих (розшукових) дій [8, с. 42]:

- 1) допит, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (статті 224-226 КПК України), допит у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України);
- 2) пред'явлення для впізнання: особи (ст. 228 України), речей (ст. 229 КПК України), трупа (230 КПК України);
- 3) обшук (статті 233-236 КПК України);
- 4) огляд: місця події, місцевості, приміщень, житла чи іншого володіння особи, речей і документів (ст.ст. 214, 237 КПК України), трупа (ст. 238 КПК України), трупа, пов'язаний з експузациєю (ст. 239 КПК України); місця вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 2 ст. 520 КПК України);
- 5) слідчий експеримент (ст. 240 КПК України);
- 6) освідування особи (ст. 241 КПК України);
- 7) залучення експерта та проведення експертизи (ст.ст. 242-243 КПК України).

Різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України, є негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 246). Слід погодитись із думкою вчених, що «слідча (розшукова) дія» як збірне кримінальне процесуальне поняття – це система кримінальних процесуальних правил і умов, що здійснюються уповноваженою на те особою в конкретному кримінальному провадженні з метою виявлення, вилучення, дослідження і фіксації доказів [9, с. 482].

Власне слідчі (розшукові) дії мають пізнавальний і водночас процесуальний характер, розшукову спрямованість, сутність якої полягає в намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Не менш важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у цьому кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів [10, с. 483].

Розглянувши процесуальні засоби діяльності слідчого під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, слід звернути увагу на непроцесуальні заходи. Непроцесуальні

заходи спрямовані на організаційне, тактичне і технічне забезпечення досудового розслідування. Здебільшого організаційні дії тлумачать як дії допоміжного, технічного характеру. Насправді їх сутність і роль у процесі розслідування злочинів є вагомішою, вона підпорядкована завданням кримінального провадження. Існує кілька рівнів організації розслідування злочинів. Вони охоплюють вищий рівень як специфічну форму діяльності усіх компетентних державних органів та нижчий – організацію проведення слідчої (розшукової) дії під час конкретного кримінального провадження [2, с. 171].

Наприклад, організаційними є дії, спрямовані на забезпечення участі понятих, захисника, спеціаліста, судово-медичного експерта, інженера. До організаційних відносяться дії для відтворення обстановки і умов під час підготовки до слідчого експерименту, підбору осіб і речей під час підготовки до пред'явлення для впізнання, заходи із технічного-криміналістичного забезпечення фіксації слідчої (розшукової) дії та виговлення додатків до відповідного протоколу.

Застосовуються й організаційні заходи для вирішення тактичних завдань під час складення і корегування плану розслідування та плану проведення окремих слідчих (розшукових) дій, плану проведення огляду місця події, організаційних заходів щодо залучення спеціаліста.

Діяльність із розслідування злочинів передбачає застосування тактичних прийомів і тактичних операцій. Поняття тактичного прийому є ключовим у системі категорій криміналістичної тактики. Розглядаючи тлумачення терміну «тактичний прийом», вважаємо доцільним за основу взяти визначення, запропоноване В.Ю. Шепітьком, щодо тактичного прийому як способу здійснення процесуальної дії, спрямованого на досягнення її конкретного завдання, заснованого на психологічному механізмі її реалізації, що є найбільш раціональним і ефективним у певних ситуаціях [11, с. 37]. Практика свідчить, що одиничні тактичні прийоми неефективні й досягають мети лише тоді, коли реалізуються в комплексі з іншими тактичними прийомами, слідчими (розшуковими) діями. Пріоритет повинен надаватися комплексному використанню тактичних засобів.

Розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу, є актуальним завданням для правоохоронних органів, адже свідчить про застосування загальнонебезпечного способу, впливає на кваліфікацію злочину. Наприклад, ст. 194 Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачає настання кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна. За умови вчинення таких діянь шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом йдеться про кваліфікований склад кримінального правопорушення, а відповідальність настає за ч. 2 ст. 194 КК України.

Статистичні дані Офісу Генерального прокурора підкреслюють актуальність проблематики, адже у 2020 році щодо умисного знищення або пошкодження майна, вчиненого шляхом підпалу (ч. 2 ст. 194 КК України), обліковано 927 кримінальних правопорушень, з них лише 147 особам було вручено повідомлення про підозру, направлено з обвинувальним актом до суду – 103 кримінальних провадження [12]. Різниця між кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень і кримінальних проваджень, у яких повідомлено про підозру і направлено з обвинувальним актом до суду, свідчить про проблеми у доказуванні обставин злочину, необхідність підвищення ефективності досудового розслідування.

Україні необхідним є надання практичних рекомендацій щодо підвищення якості розслідування і проведення окремих слідчих (розшукових) дій, формування системи криміналістичного забезпечення їх проведення [13, с. 40–51]. Особливістю проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, є використання спеціальних знань.

Висновки. За умов проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, важливого значення набуває застосування спеціальних знань. Стосовно тлумачення терміну «спеціальні знання», форм їх застосування у кримінальному провадженні та під час проведення слідчих (розшукових) дій серед вчених і практичних працівників існують різні точки зору.

Аналізуючи думки вчених щодо визначення поняття «спеціальні знання», можна підсумувати, що спеціальні знання не є загальновідомими. Поняття «спеціальні знання» можна охарактеризувати як знання і навички їх застосування в певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, отримані в процесі освітньої підготовки та професійної діяльності особами, яких залучають відповідно до норм кримінального процесуального законодавства з метою досягнення завдань кримінального провадження.

КПК України [1] передбачає використання спеціальних знань у формі проведення експертизи, участі спеціаліста в слідчих (розшукових) діях. Під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, використання спеціальних знань здійснюється шляхом залучення спеціалістів для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій; проведення судових експертиз; одержання консультацій в обізнаних осіб.

Непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу, мають місце тоді, коли результати їх застосування не відбиваються у процесуальних документах. Поширеною непроцесуальною формою використання спеціальних знань є відомчі ревізії та розслідування. Ще однією непроцесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування є консультативна допомога спеціалістів. З цією метою використовується накопичений досвід спеціаліста з урахуванням особливостей конкретних обставин. Така допомога надається в усній або письмовій формі [14, с. 542–543].

Крім того, варто зазначити про непроцесуальні форми використання спеціальних знань, які використовуються під час проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі й проведення спеціалістом попередніх (експрес) досліджень. Попередні дослідження здійснюються за допомогою засобів криміналістичної техніки із залученням пересувних криміналістичних лабораторій, оснащених новими технічними засобами, наборами хімічних реактивів.

Можна визначити такі основні функції, які реалізуються спеціалістом як носієм спеціальних знань у процесі проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, вчинених шляхом підпалу: пізнавальна – полягає у наданні допомоги слідчому в пізнанні події злочину; технічна – полягає в допомозі щодо виявлення, вилучення й фіксації слідчої інформації та речових доказів; консультативна – полягає у наданні порад суб'єктам кримінального провадження; довідкова – полягає в роз'ясненні термінів, понять, реквізитів документів; інформаційна – виражається в інформуванні учасників кримінального провадження; організаційно-технічна – полягає в допомозі щодо підготовки процесуальних документів, схем, планів.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.
3. Кузьмічов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : [монографія]. Київ : НАВСУ – Правник, 2000. 450 с.
4. Чорноус Ю.М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 241 с.
5. Карпушин С.Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2016. 18 с.
6. Лукашевич В.Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів. *Теоретичні та практичні проблеми використання криміналістики і судової експертизи у розкритті і розслідуванні злочинів*. Київ, 1996. С. 17–19.
7. Савонюк Р.Ю. Доказування у досудовому слідстві : [навч. посіб.]; за ред. О.М. Бандурки; МВС України. Сімферополь : Доля, 2003. 183 с.
8. Капліна О.В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства* : наук.-практ. журн. 2015. № 1. С. 40–48.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент.: у 2 т. / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. 2012. 768 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ : Юстиніан, 2012. 1224 с.
11. Шепитько В.Ю. Теория криминалистической тактики : [монографія]. Харків : Гриф, 2002. 349 с.
12. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень, 2020. *Сайт Офісу Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id.
13. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації. *Криміналістика і судова експертиза*. Випуск 65. 2020. С. 40–51. URL: <https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.04>.
14. Криміналістика : підручник / [В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Самодін та ін.]; за заг. ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Право, 2020. 752 с.

Lisitskyi A. Features the investigative (search) actions during the investigation of crimes committed by setting fire

Summary. The article considers investigative (search) actions as the main means of investigating crimes committed by arson. Their correlation with other actions used in the investigation of crimes committed by arson, namely procedural actions and non-procedural measures (organizational, technical, tactical) is revealed.

Investigative and other procedural actions, non-procedural measures used in the investigation of crimes committed by arson, have a common goal – to clarify the circumstances of criminal proceedings, to achieve the objectives of criminal proceedings. The peculiarity of investigative (search) actions is to ensure the process of evidence during criminal proceedings.

The content of the main features of investigative (search) actions is clarified: legality; conducting according to legal and factual grounds; focus on establishing the circumstances of criminal proceedings by obtaining (collecting) evidence or verification of already obtained evidence in a particular criminal proceeding; recording of the course and the obtained results in the protocol and appendices to it. During the investigation of crimes committed by arson, a special condition for the effective conduct of investigative (search) actions is the use of special knowledge to clarify the circumstances of criminal proceedings.

The study provided an opportunity to define investigative (search) actions as a separate type of procedural actions conducted to collect, investigate, evaluate and use evidence by an authorized official in accordance with the requirements of criminal procedure law to achieve the objectives of criminal proceedings. In the process of conducting investigative (search) actions during the investigation of crimes committed by arson, the use of special knowledge is mainly carried out by involving specialists.

Non-procedural forms of using special knowledge during investigative (investigative) actions, including preliminary (express) research by a specialist, are important. Preliminary research is carried out with the help of forensic equipment, with the involvement of mobile forensic laboratories, which are equipped with technical means, sets of chemical reagents. The main functions that are implemented by a specialist as a carrier of special knowledge in the process of conducting investigative (search) actions during the investigation of crimes committed by arson are identified: cognitive, technical, consulting, reference, information, organizational and technical.

Key words: investigative action, investigation, arson, crime, investigator, criminal proceedings, special knowledge.